

Jerzy KORNAŚ

Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu, Polska

ORCID: 0000-0001-5196-6444

PAŃSTWO DEMOKRACJI LUDOWEJ W ŚWIETLE KONSTYTUCJI POLSKIEJ RZECZYPOSPOLITEJ LUDOWEJ

Streszczenie

Artykuł podejmuje krytyczną próbę rekonstrukcji ustroju konstytucyjnego Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, poddając analizie uchwaloną w dniu 22 lipca 1952 roku Konstytucję PRL. Była ona, jak dotychczas, jedyną konstytucją obowiązującą w Polsce przez ponad 37 lat, która sankcjonowała prawnie ustrój państwa określanego demokracją ludową. Artykuł zawiera nie tylko omówienie najważniejszych przepisów tej konstytucji, dotyczących ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego państwa, ale wskazuje również na polityczno-historyczne źródła jej uchwalenia i ewolucyjne zmiany nowelizacyjne, które doprowadziły do tego, że stała się ona w ostatniej fazie obowiązywania konstytucją państwa liberalno-demokratycznego.

Słowa kluczowe: państwo ludowe, demokracja, konstytucja, państwo ludowe, ustrój polityczny, społeczno-gospodarczy.

A PEOPLE'S DEMOCRACY STATE IN THE LIGHT OF THE CONSTITUTION OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND

Summary

The article attempts to reconstruct the constitutional system of People's Republic of Poland which was introduced on July 22, 1952 with the passing of Constitution of People's Republic of Poland. As of today it is the only constitution which lasted in Poland for over 37 years as it sanctioned the system called "people's democracy". The article discusses not only the most important regulations of this act, covering the political and socio-economic organisation of the state, but also points out to their political and historical roots as well as the evolution of amendments to the act, which eventually transformed it to the constitution of the newly formed state of liberal democracy.

Key words: state, people's democracy, property, political system, socio-economic system.

Wprowadzenie

Ustrój polityczny i konstytucyjny Polski kształtował się po II wojnie światowej pod wpływem wielu niekorzystnych warunków wewnętrznych i międzynarodowych. Wysokie straty poniesione w majątku narodowym, wyniszczenie biologiczne społeczeństwa (szczególnie inteligencji) w okresie wojny¹, przesunięcie terytorialne państwa, rozdarcie

---

¹ Zob. „Bilans strat i szkód wojennych Polski pod okupacją niemiecką i sowiecką w latach 1939-1945”, J. Sałkowski, 1992, w: P. Wójcik (red.), *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944-1956 (cz. 1. Nieudana polska droga do socjalizmu 1944-1948)*, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego, s. 5-58. Por. *Społeczno-ekonomiczne skutki transformacji ustrojowej w Polsce*, J. Główny, 2002, Warszawa: Fundacja Innowacja, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie, s. 18-21.

polityczne narodu, zacofanie techniczno-kulturowe², jak również nowy układ sił międzynarodowych w Europie, który Polska nie tworzyła jako równorzędny podmiot, nie sprzyjały demokratycznym rozstrzygnięciom politycznym w latach następnych. Program obozu lewicy komunistycznej zawarty w Manifeście Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) z dnia 22 lipca 1944 roku postulował wdrożenie ludowo-demokratycznych reform społeczno-gospodarczych, polegających na likwidacji wielkiego kapitału i ziemiaństwa, zwłaszcza poprzez reformę rolną i nacjonalizację przemysłu³. Ustalenia jałtańskie oraz nacisk polityków państw alianckich (Komisja Dobrych Usług), doprowadziły w konsekwencji do porozumienia politycznego między lewicą komunistyczną a ludowo-demokratycznym odłamek obozu londyńskiego, osiągniętego w dniu 28 czerwca 1945 roku na konferencji w Moskwie. Porozumienie to otwierało dopiero walkę o władzę i oblicze społeczno-ustrojowe odbudowującego się po wojnie państwa polskiego. Osiągnięty w Moskwie kompromis polityczny zakładał istnienie legalnego pluralizmu politycznego oraz organizacyjnego z ograniczeniem go do reaktywowania partii demokratycznych (neutralnych lub proradzieckich i zdolnych do współpracy z lewicą komunistyczną), uzgadnianie decyzji w ramach koalicji na zasadzie wspólnego porozumienia oraz przeprowadzenie wyborów do Sejmu Ustawodawczego⁴. Do czasu uchwalenia nowej konstytucji podstawowym źródłem prawnym funkcjonowania państwa były założenia konstytucji marcowej z 1921 roku, a od stycznia 1947 roku również tzw. „Mała Konstytucja”.

Politycznym czynnikiem destabilizującym i pokazującym rozmiar konfliktu, ale niemieszczącym się formalnie w legalizujących się instytucjach oraz organizacjach ówczesnego państwa polskiego, było istnienie aktywnego podziemia zbrojnego. Niezależnie od intencji ustrojowych podziemia zbrojnego, w tym niemieckiego oraz ukraińskiego, działalność jego wpływała dysfunkcjonalnie przynajmniej do końca lat 40. na stabilizację stosunków politycznych państwie i uzasadniała z punktu widzenia władz stosowanie represyjnych metod sprawowania władzy.

Ustrój polityczny lat 1944-1948 miał przejściową strukturę, a o jego stopniu stabilizacji decydował głównie układ relacji między dwoma orientacjami politycznymi: Blokiem Stronnictw Demokratycznych (PPR, PPS, SL i SD) oraz legalną opozycją programową: Polskim Stronnictwem Ludowym (PSL) i Stronnictwem Pracy (SP), walczących o przejęcie władzy państwowej. Po 1948 roku przyjmował on kształt systemu partyjnego, określanego współcześnie w literaturze politologicznej systemem partii hegemonicznej. Z kolei legalna opozycja miała swoich przedstawicieli nie tylko w ówczesnym delegacyjnym organie ustawodawczym: Krajowej Radzie Narodowej,

---

² Regres gospodarczy i cywilizacyjny Polski w stosunku do państw Europy Zachodniej nie zrodził się po II wojnie światowej, ale kształtował się przynajmniej od połowy XVII stulecia. Zob. *Co nam zostało z tych lat. Szkice i polemiki*, J.J. Wiatr, 1995, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 13. Por. „Czy Polska była spichlerzem Europy?”, J. Sowa, 2012, *Le Monde Diplomatique*, 5, s. 38.

³ Zob. „Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 r.”, 1982, w: *Manifest PKWN i Deklaracja PPR*, Warszawa: Wydawnictwo „Książka Wiedza” (s. 7-18); „Programy przeobrażeń ustrojowych w Polsce komunistów i ugrupowań prokomunistycznych w latach 1941-1948”, M. Nadolski, 1992, w: P. Wójcik (red.), *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna 1944-1956 (cz. 1, Nieudana polska droga do socjalizmu 1944-1948)*, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW, s. 151-174.

⁴ Zob. *Od Brześcia do „Polonii”*, K. Popiel, 1967, Londyn: Wydawnictwo Odnova, s. 90-93. Por. *Polska 1939-1945. Dzieje polityczne*, E. Duraczyński, 1999, Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, s. 590-591; *Historia polityczna Polski 1944-1991*, L.A. Sowa, 2011, Kraków: Wydawnictwo Literackie, s. 51-52.

ale i w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej. Stanowiło to kolejną *sui generis* osobliwość tego okresu, polegającą na tym, że linia podziałów politycznych nie przebiegała tylko w parlamencie, lecz też w rządzie. Legalna opozycja – ze względu na ograniczony pluralizm polityczny i zewnętrzne powiązania z emigracją polityczną oraz wewnętrzne ciśnienie podziemia politycznego – *nolens volens* spełniała funkcję alternatywy ustrojowej.

Przeprowadzenie reform społeczno-gospodarczych (od września 1944 roku reforma rolna, w styczniu 1946 roku nacjonalizacja przemysłu, upaństwowienie handlu w 1947 roku i wprowadzenie planowania nakazowo-rozdzielczego), oficjalne rozstrzygnięcie na korzyść Bloku Stronnictw Demokratycznych w czerwcu 1946 roku referendum ludowego i wyborów do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 roku⁵ oraz stopniowa pacyfikacja podziemia zbrojnego utorowały w następnych latach drogę do szybkich przekształceń struktur ustroju politycznego.

Obok formalnie legitymizującej w międzynarodowym sensie nową władzę, roli referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego kształt ustroju politycznego Polski określiły ponadto następujące determinanty ekonomiczne i społeczno-polityczne:

- rolniczo-przemysłowy charakter polskiej gospodarki, pogłębiony zniszczeniami wojennymi (bezprecedensowymi w historii), sprzyjający racjonalnym dążeniom władzy do centralizacji skromnych wówczas środków oraz przeznaczenia ich najpierw na odbudowę zniszczeń wojennych, a następnie na gruntowne przekształcanie rolniczo-przemysłowej struktury społeczno-gospodarczej w przemysłowo-rolniczą (Karpiński, 2012, s. 34-65)⁶;
- model ustroju politycznego, akceptowany przez elitę kierującą partią oraz państwem, od połowy 1948 roku, bezkrytyczną wobec radzieckiego systemu władzy i zdolną do imitacji warunkach polskich stalinowskiej wersji socjalizmu państwowego (Ważniewski, 2014, s. 43-56);
- walka z podziemną opozycją systemową, która swą działalnością legitymizowała i uwiarygadniała w oczach nowych władz i znacznej części społeczeństwa zmęczonego wojną potrzebę rozbudowy organów bezpieczeństwa wśród instytucji nowego państwa i eskalacji represji jako sposobu doprowadzenia do stabilizacji nowo tworzonego ładu społeczno-politycznego, jak również gospodarczego;

---

⁵ Oficjalne wyniki referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego w polskiej literaturze historycznej są kwestionowane. Emigracyjna i antykomunistyczna literatura na ogół eksponuje zastraszanie, represje, fałszowanie wyników głosowania jako główne czynniki sprawcze zwycięstwa lewicy komunistycznej. Por. *Nie paść na kolana. Szkice z opozycji lat czterdziestych*, M. Łatyński, 1987, Warszawa: Wydawnictwo Polonia; *Narodziny systemu władzy. Polska w latach 1943-1948*, K. Kersten, 1986, Paryż: Libella. Bardziej wyważoną narrację prezentuje praca *Polska w drugim tysiącleciu. Dzieje nowoczesnego narodu i państwa*, M. Kosman, 2007, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 253-255. Por. „Czy Polska była spichlerzem Europy?”, J. Sowa, 2012, *Le Monde Diplomatique*, 5, s. 91-95. Polska historiografia marksistowska nie jest w tej materii jednolita, chociaż ze względu na inne podejście metodologiczne i wcześniejszy dostęp do źródeł archiwalnych (ograniczony zresztą) kładzie nacisk na większą złożoność ówczesnych problemów oraz szersze uwarunkowania tworzonych wówczas faktów politycznych. Por. „Władysław Gomułka w okresie referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego”, A. Werblan, 1987, *Dzieje Najnowsze*, 3, s. 51-110; „Spór o Polskę Ludową”, A. Czubiński, 1998, *Dziś. Przegląd Społeczny*, 5(92), s. 33-44; *Historia Polski XX wieku*, A. Czubiński, 2000, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, s. 265-268 i inne.

⁶ Por. *Społeczno-ekonomiczne skutki transformacji ustrojowej w Polsce*, J. Głowczyk, 2002, Warszawa: Fundacja Innowacja, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie, s. 21-35.

- poddańcza kultura polityczna najbiedniejszych i najliczniejszych warstw społecznych, wprowadzanych wówczas do aktywnej działalności zawodowej i politycznej, a wynikająca z zacofania kulturowego i braku doświadczeń demokratycznych w poprzednich okresach⁷;
- rozpad koalicji antyhitlerowskiej i narastające zagrożenie w geopolitycznym układzie stosunków międzynarodowych (początek tzw. zimnej wojny), sprzyjające mechanicznej integracji krajów demokracji ludowej, inicjowanej i przekształconej pod presją ZSRR w dominację wzorców i metod działania stalinizmu⁸.

Powyższe zjawiska występowały w latach 1944-1952, komplementarnie determinując faktyczne i prawne stosunki zachodzące pomiędzy poszczególnymi elementami ustroju politycznego¹⁰. Choć w latach 1945-1948 pozornie wydawało się, że o wyborze ustroju konstytucyjnego państwa zadecyduje wola powszechna Polaków, w rzeczywistości jednak wybór był bardzo ograniczony, czego ówczesne elity polityczne, zwłaszcza opozycyjne wobec lewicy komunistycznej, nie były w pełni świadome. Polska powojenna znalazła się w strefie konfliktu interesów dwóch odmiennych systemów politycznych i społeczno-gospodarczych, między którymi narastały po wojnie coraz większe sprzeczności, prowadzące w konsekwencji do tzw. zimnej wojny. W miarę narastania tych sprzeczności – wpływały one na sytuację wewnętrzną Polski – swobodny wybór ustroju państwa stawał się iluzoryczny dla obydwu stron ówczesnego konfliktu. Obóz prozachodni (Polskie Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Pracy i podziemie niepodległościowe) kalkulował, a raczej łudził się, że przy międzynarodowym poparciu Stanów Zjednoczonych Ameryki i Wielkiej Brytanii w wolnych wyborach zdobędzie władzę w Polsce. Nie przyjmowano początkowo do wiadomości tego, że problem ten został faktycznie już wcześniej przesądzony, a gra międzynarodowa o Polskę ze strony

⁷ Por. „Bilans 45-lecia PRL”, S. Kuziński, 1991, *Dziś. Przegląd Społeczny*, 3, s. 5-6.

⁸ Historyki i polityk A. Werblan wyodrębnił dwa zakresy pojęcia stalinizmu: węższy i szerszy. Pierwszy zdefiniował jako „ekscesywne formy rządów samowładnych, dyktatorskich, rozległe i arbitralne represje i bałwochwalstwo w propagandzie”, natomiast drugi wiązał przede wszystkim ze „skrajnie scentralizowanym nakazowym systemem gospodarczym, zespołem autorytarnych metod rządzenia i cechującymi się daleko posuniętymi ograniczeniami demokracji, monocentrycznym systemem politycznym, instrumentalnym traktowaniem prawa, wyróżnioną pozycją organów bezpieczeństwa” itp. Zob. *Stalinizm w Polsce*, A. Werblan, 2009, Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze i Literackie Sp. z o.o., s. 11-29. Z kolei J.J. Wiatr traktuje stalinizm jako system polityczny, którego cechami były: „dyktatura wodza (sprawowana także w stosunku do partii i jej kadr kierowniczych), terror policyjny oraz zdławienie wszelkich form demokratycznej dyskusji tak w społeczeństwie jak i w partii”. „Stalinizm próba analizy socjologicznej”, J.J. Wiatr, 1990, *Dziś. Przegląd Społeczny*, 1, s. 27-44. Węższe rozumienie przez A. Werblana stalinizmu i definicja J. Wiatra odnoszą się do funkcjonalnej strony stalinowskiego systemu politycznego. Szersze pojęcie stalinizmu odnosi się z kolei do organizacyjno-instytucjonalnego kształtu ustroju, znacznie trwalszego czasowo niż w znaczeniu węższym. W Polsce stalinizm w funkcjonalnym znaczeniu występował w zasadzie w latach 1948-1956, a w drugim rozumieniu z pewnymi historycznymi modyfikacjami do 1989 roku.

¹⁰ Współczesne opracowania historyczne, akcentujące wyraźną dezaprobatę do tego systemu koncentrują się wyłącznie na podkreślaniu wpływu ZSRR i represji aparatu bezpieczeństwa na kształt systemu politycznego, nie dostrzegając innych uwarunkowań wewnętrznych. Traktują ten model jako obcy i narzucony oraz jednorodny w całym okresie 1948-1989. Stanowisko to, wysoce uproszczone, nie wyjaśnia tych faz rozwoju systemu politycznego po 1956 roku, kiedy czynniki te przestały wprost oddziaływać, a system zdolny był jeszcze samodzielnie funkcjonować przez ponad 30 lat. Bardziej zasadna wydaje się natomiast teza że, obecność radziecka w Polsce paraliżowała uzyskanie zewnętrznego poparcia przez obóz walczący z władzą komunistyczną, a proces legitymizacji władzy zaawansowany w latach 1944-1948 ukoronowany został przełomem październikowym. *Co nam zostało z tych lat. Szkice i polemiki*, J.J. Wiatr, 1995, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 22.

państw alianckich była formą przetargu i funkcją wzajemnych stosunków między nimi a ZSRR. Obóz prokomunistyczny był natomiast przekonany o potrzebie wprowadzenia nowego ustroju, mając w tym zakresie efektywne wsparcie Stalina i ZSRR (choć nie bezwarunkowe), lecz o kształcie nowego ustroju przesądzić miały ostatecznie programy polskiej lewicy, odwołujące się do interesów ludzi pracy najemnej oraz drobnej przedsiębiorczości indywidualnej (w PPS także średniej), a nie imitacja wzorców radzieckich. Taką wymowę miały ówczesne dyskusje teoretyczne o tzw. polskiej drodze do socjalizmu w łonie PPS i przynajmniej części PPR⁹.

Ostatecznie w walce politycznej o to, kto będzie kształtował w 2 poł. lat 40. polski ustrój polityczny przegrała cała ówczesna centroprawica i szeroko rozumiana lewica. Ustrój i system polityczny państwa, nazywany początkowo „demokracją ludową”, określony został przez ortodoksyjne grupy działaczy komunistycznych PPR i Stalina oraz tzw. jednolitifrontowców z innych organizacji prokomunistycznych¹⁰.

1. Prawno-polityczne przesłanki uchwalenia Konstytucji PRL

Wybory do Sejmu Ustawodawczego poprzedziło (propozycję zgłosiło kierownictwo Polskiego Stronnictwa Ludowego) powszechne referendum ludowe, przeprowadzone dnia 30 czerwca 1946 roku, w którym obywatele mieli odpowiedzieć na trzy pytania o randze ustrojowej:

- 1) Czy jesteś za zniesieniem senatu?
- 2) Czy chcesz utrwalenia w przyszłej konstytucji ustroju gospodarczego zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienia podstawowych gałęzi gospodarki krajowej z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej?
- 3) Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic państwa polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej? (Buszko, 1979, s. 520).

W świetle oficjalnie ogłoszonego w dniu 12 lipca 1946 roku komunikatu, w referendum uczestniczyło ponad 85,3% uprawnionych do głosowania. Na pierwsze pytanie pozytywnie odpowiedziało 68,2% głosujących, na drugie – 77,1%, a na trzecie – 91,4%.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego odbyły się dnia 19 stycznia 1947 roku. Według oficjalnych danych, zdecydowane zwycięstwo odniósł Blok Stronnictw Demokratycznych, w skład którego wchodziły: Polska Partia Robotnicza (PPR), Polska Partia Socjalistyczna (PPS), Stronnictwo Ludowe (SL), Stronnictwo Demokratyczne (SD) i Stronnictwo Pracy (SP), zdobywając 80,1% głosów¹¹. Pozostałe partie biorące udział w wyborach: Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL), Stronnictwo Pracy (SP) i PSL „Nowe Wyzwolenie” zdobyły odpowiednio 10,3%, 4,7% i 3,5% głosów (Rybicki, 1990, s. 269). Ostatecznie w Sejmie na 444 mandaty Blok Demokratyczny uzyskał 394 mandaty, PSL – 28, SP – 12, PSL „Nowe Wyzwolenie” – 7, a niezależni katolicy – 3 (Buszko, 1979, s. 522-523).

⁹ Zob. *O polską drogę do socjalizmu. Dyskusje w PPR i PPS w latach 1944-1948*, J. Jagiełło, 1984, Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 103-242.

¹⁰ Por. *Posttotalitarny autorytaryzm PRL: analiza ustrojowo-polityczna*, L. Mażewski, 2000, Warszawa: Wydawnictwo Arte, s. 335-343.

¹¹ Stronnictwo Pracy i PSL „Nowe Wyzwolenie” na Ziemiach Odzyskanych przyłączyły się do Bloku Demokratycznego. *Historia Polski 1964-1948*, J. Buszko, 1979, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 522.

Wyniki referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego, jak wyżej wspomniano, w literaturze przedmiotu, zwłaszcza wydanej po 1990 roku, dość powszechnie uważa się za sfałszowane, ale skali tego zjawiska nie można już dzisiaj dokładnie określić. Historycy z reguły twierdzą, że była ona duża zwłaszcza w odniesieniu do fałszowania wyników wyborów do Sejmu Ustawodawczego¹². Jeśli zgodzimy się z tą opinią, to jednak należy dodać, że odbywały się one w okresie ostrego konfliktu politycznego i sytuacji dalekiej od stabilizacji wewnętrznej państwa z uwagi na istnienie walczącego z nową władzą państwową podziemia zbrojnego, czyli w pewnym sensie w warunkach „wojny domowej”.

Sejm Ustawodawczy rozpoczął swoją działalność w dniu 4 lutego 1947 roku, a jego głównym zadaniem było przygotowanie i uchwalenie nowej konstytucji. Na tym samym posiedzeniu Sejmu posłowie dokonali wyboru Prezydenta RP, którym został dotychczasowy przewodniczący KRN – Bolesław Bierut. Według uchwalonej wówczas ustawy *O wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej*, jego kadencja miała trwać 7 lat. Cztery dni później rozwiązano Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej, zastępując go rządem wyłonionym z przedstawicieli ugrupowań Stronnictw Bloku Demokratycznego (Witkowski, 2012, s. 397). Jeszcze w tym samym dniu w Sejmie powstała Komisja Specjalna złożona z 30 członków, która miała przygotować projekt nowej ustawy zasadniczej. Podstawą jej prac był projekt opracowany przez PPR i PPS, oparty na wcześniejszych projektach złożonych odrębnie przez te dwie partie. Drugi projekt, którym zajmowała się Komisja Specjalna, był autorstwa PSL, a zakładał obowiązywanie w kraju konstytucji marcowej, dopóki nie zostanie uchwalona nowa konstytucja. Negatywne stanowisko Komisji Specjalnej wobec tego projektu spowodowało, że PSL zdecydowało się złożyć poprawki do projektu przygotowanego przez PPR i PPS. W dniu 17 lutego 1947 roku odbyła się dyskusja na forum Komisji Specjalnej, dotycząca projektu sejmowej większości, 19 lutego odbyło się ponowne rozpatrzenie projektu, do którego w debacie odbywającej się wcześniej zgłoszono poprawki redakcyjne i jeszcze w tym samym dniu Sejm Ustawodawczy uchwalił przygotowany przez PPR i PPS projekt Ustawy konstytucyjnej o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej, określanej w literaturze przedmiotu jako „Mała Konstytucja” (Rybicki, 1990, s. 271-272).

W art. 1 stwierdzono, że ustawa konstytucyjna uchwalona przez Sejm Ustawodawczy, który stanowi *organ władzy zwierzchniej Narodu Polskiego*, określa ustrój i kompetencje najważniejszych organów państwowych (Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej, art. 1, dalej: „Mała Konstytucja”). Najwyższymi organem RP był Sejm Ustawodawczy jako władza prawodawcza. Prezydent RP, Rada Państwa oraz rząd stanowiły władzę reprezentacyjną i wykonawczą, zaś władzę sądowniczą sprawowały niezależne sądy (Ibidem, art. 2).

Do kompetencji Sejmu Ustawodawczego należało uchwalenie Konstytucji RP, uchwalanie ustaw, kontrola nad działalnością Rady Ministrów i wytyczanie podstawowych kierunków prowadzonej przez państwo polityki. Sejm otrzymał również możliwość udzielenia rządowi w drodze ustawy pełnomocnictw, pozwalających mu na wydawanie dekretów z mocą ustawy. Nie mogły one jednak dotyczyć ustawy zasadniczej, ordynacji

¹² Por. „Czy Polska była spichlerzem Europy?”, J. Sowa, 2012, *Le Monde Diplomatique*, 5, s. 94.

wyborczej, spraw związanych z kontrolą państwową, budżetu państwa, odpowiedzialności politycznej zarówno Prezydenta, jak i poszczególnych ministrów, narodowego planu gospodarczego, systemu monetarnego, poboru żołnierzy, samorządów oraz ratyfikacji umów międzynarodowych. Rada Ministrów mogła je wydawać między sesjami Sejmu, w przypadku odroczenia sesji sejmowej bądź rozwiązania Sejmu i zebrania się nowego. Premier miał obowiązek przedłożenia tych dekretów do zatwierdzenia przez Radę Państwa. Prezydent z kolei zarządzał ich ogłoszenie w Dzienniku Ustaw RP po złożeniu na nich podpisu przez premiera oraz odpowiednich ministrów. Dekrety z mocą ustawy, które nie zostały przedłożone do zatwierdzenia Sejmowi na najbliższej sesji bądź zostały odrzucone przez posłów zwykłą większością głosów, traciły moc obowiązującą z chwilą zamknięcia lub odroczenia sesji sejmowej. Informację o tym podawał do publicznej wiadomości Prezes Rady Ministrów poprzez obwieszczenie ogłoszone w Dzienniku Ustaw RP (Ibidem, art. 4). Oprócz Sejmu inicjatywa ustawodawcza należała do rządu i Rady Państwa. Kadencja Sejmu trwała 5 lat (Ibidem, art. 5-6). Do kompetencji Sejmu należał również wybór Prezesa Najwyższej Izby Kontroli (Ibidem, art. 21 ust. 1).

Prezydent Rzeczypospolitej wybierany był przez Sejm na 7-letnią kadencję. Uchwała w tej sprawie musiała być podjęta przez posłów bezwzględną większością głosów przy obecności przynajmniej 2/3 ustawowej liczby posłów (Ibidem, art. 12). Prezydent zwoływał, otwierał, odraczał i zamykał posiedzenia Sejmu. Jesienna sesja zwyczajna Sejmu zwoływana miała być najpóźniej w październiku, a wiosenna najpóźniej w kwietniu. Sesja jesienna nie mogła zostać zamknięta przed uchwaleniem budżetu, narodowego planu gospodarczego i określenia poboru rekruta. Sesja wiosenna nie mogła z kolei zostać zamknięta przed uchwaleniem absolutorium rządowi. Do kompetencji Prezydenta należało również zwoływanie sesji nadzwyczajnych, co mógł uczynić na wniosek 1/3 ustawowej liczby posłów w ciągu 2 tygodni od dnia złożenia wniosku. Prezydent, w przypadku gdy Sejm nie uchwalił w ciągu 3 miesięcy od momentu przedłożenia mu przez rząd projektu budżetu, narodowego planu gospodarczego, poboru rekruta i za zgodą Rady Państwa, mógł zarządzić ogłoszenie projektu rządowego jako ustawy (Ibidem, art. 7-8).

Rada Państwa składała się z Prezydenta RP, który był jej przewodniczącym, Marszałka Sejmu, wicemarszałków Sejmu i Prezesa NIK. Podczas wojny skład Rady Państwa uzupełniany był Naczelnym Dowódcą Wojska Polskiego. Rada Państwa mogła też zdecydować o powołaniu przez Sejm maksymalnie trzech kolejnych członków (Ibidem, art. 15). Do jej kompetencji należało: nadzór nad radami narodowymi w terenie, zatwierdzanie dekretów z mocą ustawy wydawanych przez rząd, podejmowanie uchwał o wprowadzeniu stanu wyjątkowego bądź wojennego, wyrażanie zgody na publikację ustawy budżetowej, o narodowym planie gospodarczym i poborze rekruta w przypadku nieuchwalenia ich przez Sejm w ciągu 3 miesięcy od złożenia projektu rządowego i rozpatrywanie sprawozdań przygotowanych przez Naczelną Izbę Kontroli (Ibidem, art. 16).

Rząd składał się z Prezesa Rady Ministrów, który stał na jego czele i przewodził ministrom tworzącym Radę Ministrów. W sprawach wyjątkowych, na wniosek Prezydenta, zwoływana była przez Prezesa Rady Ministrów Rada Gabinetowa. W jej skład wchodziła Rada Ministrów i Prezydent, który był również jej przewodniczącym. Na podstawie wniosku rządu wprowadzony mógł zostać stan wyjątkowy bądź wojenny (Ibidem, art.

17-18, art. 19 ust. 2). Mała Konstytucja w swoich przepisach nie określiła struktury wewnętrznej rządu. Sposób powoływania rządu i egzekwowania jego odpowiedzialności politycznej oparto na zasadach zawartych w konstytucji marcowej. W przeciwieństwie do niej wprowadzono jednak istotną zmianę dotyczące pozycji Prezesa Rady Ministrów. Premier był nie tylko przewodniczącym Rady Ministrów, ale stał na czele rządu, kierując jego pracami (Malec, 2000, s. 198). Zmiana konstytucji mogła odbyć się przy poparciu większości 2/3 ustawowej liczby posłów (Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej, art. 30).

„Mała Konstytucja” miała charakter tymczasowy. W jej przepisach zabrakło wiele kwestii związanych z regulacją spraw ustrojowych, praw i wolności przysługujących obywatelom oraz organizacji terenowej administracji państwowej. W 1947 roku istniał jeszcze podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Poszczególne naczelne organy nie były sobie równe pod względem kompetencji i uprawnień. Formalnie nadrzędna rola w państwie należała do Sejmu, który zajmował – zgodnie z zasadą jednolitości władzy – dominującą pozycję wobec pozostałych organów państwowych. Było to nawiązanie do założeń konstytucji marcowej, która również nadrzędną rolę przekazywała w ręce wybieranych przez obywateli posłów. Z biegiem czasu pozycja Sejmu zaczęła wyraźnie słabnąć. Decydujące znaczenie w rządzeniu państwem uzyskiwały organy pozaparlamentarne, a najważniejszą rolę w nich odgrywała partia komunistyczna (Witkowski, 2012, s. 398).

2. Ustrój polityczny w świetle przepisów konstytucji z 22 lipca 1952 roku

„Mała Konstytucja”, będąc tymczasowym aktem ustrojowym, umożliwiła funkcjonowanie państwa do czasu uchwalenia nowej konstytucji. Uchwalenie nowej konstytucji okazało się jednak w ówczesnych warunkach dość złożone. Wpływ na to miał m.in. fakt, że żadna z partii nie posiadała wtedy jasno sprecyzowanego stanowiska na temat kształtu nowej ustawy zasadniczej. Nie bez znaczenia były również, jeśli nie przede wszystkim, czynniki międzynarodowe, które uzależniały ówczesne władze polskie od polityki ZSRR prowadzonej wobec państw w Europie Środkowej.

Prace nad jej przygotowaniem rozpoczęto 2 lata po uchwaleniu „Małej Konstytucji”. W czerwcu 1949 roku rozpoczęły prace dwie komisje, które powołał Sekretariat Komitetu Centralnego PZPR, a przewodniczył im minister sprawiedliwości, Henryk Świątkowski. Pierwsza z nich, nazywana Komisją „A”, miała charakter roboczy, zaś drugi zespół – Komisja „B” – odpowiadał za kwestie ideologiczne. Komisja „A” zajmowała się wskazaniem problemów ustrojowych, które miały być uregulowane przez konstytucję, zaś zadaniem Komisji „B” było dokonanie selekcji problemów, których zapisanie w konstytucji wymagało podjęcia odpowiednich decyzji politycznych. Członkowie obydwu Komisji zgadzali się w jednej kwestii: nowa konstytucja nie powinna zawierać instytucji ustrojowych znanych z dwudziestolecia międzywojennego. Dotyczyło to głównie konstytucji kwietniowej, która uchodziła wtedy za niedemokratyczną i nielegalną. Prace obydwu zespołów odbywały się w ścisłej tajemnicy (Kallas, 2001, s. 444-445).

Nowa konstytucja, w rozumieniu ówczesnych władz partyjnych, miała mieć przede wszystkim charakter ideowo-polityczny, który wyznaczałby kierunek zmian systemowych zachodzących w Polsce, wyjaśniał ich przyczyny i przedstawiał cele nowego ustroju politycznego. Treść nowej konstytucji miała nawiązywać do rozwiązań konstytucji

z 1936 roku obowiązującej wówczas w Związku Radzieckim. Pierwszy, tajny, projekt konstytucji został przygotowany we wrześniu 1950 roku. Zawierał on nową nazwę państwa – Polska Rzeczpospolita Ludowa, a także zmiany, które zostały już wprowadzone do systemu prawnego: nadanie radom narodowym charakteru terenowych organów władzy państwowej, nowe uprawnienia przysługujące prokuraturze i nowa organizacja sądownictwa. Nad pracami komisji bezpośredni nadzór sprawowało Biuro Polityczne KC PZPR, a w nim głównie Bolesław Bierut. Na posiedzeniach Biura Politycznego zapadały najważniejsze decyzje odnośnie do kształtu przyszłej konstytucji. Zdarzało się, że o decyzjach tych nie były informowane Komisje. Przykładem może być kwestia kontroli państwowej, która została usunięta z projektu konstytucji przez członków Biura Politycznego bez poinformowania o tym Komisji. Wykreślona również została z projektu konstytucji Najwyższa Izba Kontroli, która w założeniu miała być odrębnym oraz niezależnym od Rady Ministrów organem państwowym. Podobnie postąpiono z przepisem mówiącym o kierowniczej roli PZPR. Uznano, że wprowadzenie tego przepisu w ówczesnym okresie byłoby przedwczesne i szkodliwe. Komisje swoje prace zakończyły w dniu 12 marca 1951 roku. Przygotowany przez nie projekt konstytucji przedłożony został na Biurze Politycznym PZPR. Na tym etapie opracowywania konstytucji, w tekście znajdował się jeszcze urząd Prezydenta RP. Najważniejszym politykiem w kraju, który zdecydował o ostatecznym kształcie ustawy zasadniczej był Prezydent Bolesław Bierut. Projekt konstytucji konsultował on z Jakubem Bermanem, który znajdował się w tamtym czasie w gronie najściślejszego kierownictwa PZPR. Każdą decyzję dotyczącą konstytucji Bierut przysyłał do akceptacji Józefowi Stalinowi (Ajnenkiel, 1991, s. 294-295).

Oficjalne prace nad projektem ustawy zasadniczej rozpoczęte zostały w dniu 26 maja 1951 roku. Uchwalono wówczas ustawę konstytucyjną pn. O trybie przygotowania i uchwalenia Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Na podstawie tej ustawy, powołano do życia Komisję Konstytucyjną, która składała się ze 103 osób wybranych zarówno z grona posłów, jak i kręgu pozasejmowego. Przewodniczącym Komisji został Bolesław Bierut. Pierwsze posiedzenie odbyło się dopiero w dniu 19 września (Kallas, 2006, s. 445). Komisja rzadko zbierała się na posiedzeniach plenarnych, których odbyła tylko cztery. Zasadnicze prace toczyły w węższym gronie w Podkomisji Redakcyjnej i Zagadnień Ogólnych, których pracami kierował też B. Bierut. W myśl wspomnianej wyżej ustawy, projekt nowej konstytucji miał zostać omówiony podczas debaty ogólnonarodowej. W oparciu o wnioski, które spływać miały podczas debaty, Komisja przygotować miała ostateczny projekt konstytucji w terminie do końca roku 1951. Z racji niedotrzymania tego terminu, Sejm w uchwalonej w dniu 15 grudnia nowej ustawie wyznaczył kolejny termin przygotowania ostatecznego projektu na dzień 30 kwietnia 1952 roku. Wiązało się to również z przedłużeniem kadencji Sejmu Ustawodawczego do dnia 4 sierpnia 1952 roku (Ajnenkiel, 1991, s. 296).

Początkowy projekt ustawy zasadniczej, który miał być poddany ogólnokrajowej debacie, został przyjęty w dniu 23 stycznia 1952 roku. Do początku kwietnia na jego temat miało swoją opinię wypowiedzieć społeczeństwo. W rozumieniu władz partyjnych, ogólnokrajowa dyskusja miała przyjąć formę masowej kampanii propagandowej, której zadaniem było przybliżenie społeczeństwu treści przygotowanego projektu konstytucji i pozyskanie dla niego akceptacji społeczeństwa (Skrzydło, 2000, s. 53). Stalinizacja kraju, stosowany terror i naciski na społeczeństwo sprawiły, że prawdziwa dyskusja

w tych warunkach nie była możliwa, a społeczeństwu pozostała jedynie możliwość zademonstrowania akceptacji dla przyjęcia przedstawionych mu przez władzę zasad zapisanych w nowej konstytucji. Debaty nad projektem konstytucji odbywały się głównie w zakładach pracy. Nikt na publicznym forum nie odważył się kwestionować zasad zawartych w tym projekcie. Pomimo propagandowego charakteru tej debaty, był to pierwszy w Polsce przypadek zastosowania masowych konsultacji społecznych nad projektem konstytucji.

Ostatnie posiedzenie Komisji Konstytucyjnej odbyło się w dniu 30 kwietnia 1952 roku, a przyjęto na nim ostateczny projekt konstytucji, przesyłając go następnie Marszałkowi Sejmu. Przed głosowaniem sprawozdanie z przebiegu ogólnokrajowej dyskusji przedstawił na forum Komisji Edward Ochab (Ibidem, s. 296-297). Projekt konstytucji z 1951 roku przesłany został do J. Stalina celem jego akceptacji. Zgłosił on kilkadziesiąt poprawek, wśród których znalazły się również te dotyczące zasadniczego kształtu ustroju państwowego (Kallas, 2006, s. 446).

Uchwalenie konstytucji znalazło się w porządku obrad Sejmu w dniu 18 lipca 1952 roku. Referat dotyczący uchwalenia nowej konstytucji wygłosił Prezydent B. Bierut. Mówił w nim m.in., że w debatę nad projektem ustawy zasadniczej zaangażowanych było 11 mln Polaków, z których blisko 1,4 mln wypowiedziało się ustnie, zaś 25 tys. przesłało ogółem ponad 2 800 poprawek na piśmie (Ajnenkiel, 1991, s. 297). W referacie wymowna była konkluzja końcowa, mówiąca, że „opracowany przez nią projekt Konstytucji znalazł całkowite uznanie i poparcie milionowych mas naszego narodu” (Rybicki, 1990, s. 341). Sejmowa debata konstytucyjna trwała 3 dni. Głosowanie nad uchwaleniem ustawy zasadniczej odbyło się dnia 22 lipca 1952 roku, a w jego wyniku Sejm przyjął nową konstytucję (Kallas, 2006, s. 407).

Na konstytucji z dnia 22 lipca 1952 roku przez wiele dziesięcioleci opierał się system konstytucyjny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Przepisy konstytucji zastępowały znany z poprzednich ustaw zasadniczych podział władzy podziałem kompetencji. Wyodrębniono następujące organy władzy państwowej: Sejm, Rada Państwa i rady narodowe, administracji państwowej, Rada Ministrów i terenowe organy administracji państwowej, sądowej i prokuratury (Bożyk, 2009, s. 166-167).

We wstępie do Konstytucji PRL zapisano, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa jest republiką ludu pracującego. (...) Podstawę obecnej władzy ludowej w Polsce stanowi sojusz klasy robotniczej z chłopstwem pracującym. W sojuszu tym rola kierownicza należy do klasy robotniczej jako przodującej klasy społeczeństwa” (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r.). Wstęp charakteryzował najważniejsze zasady polityczne, które stanowiły podstawę państwa ludowego. Wyjaśniał sposób, w jaki powstało nowe państwo, a także sposób wykonywania przepisów zawartych w konstytucji. Konstytucja wprowadza nieznanie wcześniej pojęcie „lud pracujący” jako przodująca klasa społeczna. Ludowi pracującemu nadano w przepisach konstytucyjnych znaczenie ważniejsze niż narodowi (Ajnenkiel, 1991, s. 300).

Odnosząc się do formy ustrojowej państwa, w rozdziale pierwszym konstytucji zapisano, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa jest państwem demokracji ludowej. W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej władza należy do ludu pracującego miast i wsi” (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy

w dniu 22 lipca 1952 r., art. 1). Suwerenem w państwie był nie naród, ale lud pracujący miast i wsi. Pod tym pojęciem rozumiano wszystkie klasy społeczne, które utrzymywały się z własnej i społecznie użytecznej pracy, czyli klasa robotnicza, chłopci, inteligencja pracująca i rzemieślnicy. W sojuszu robotniczo-chłopskim kierownicza rola przypadła klasie robotniczej (Witkowski, 2012, s. 399). Oznaczało to wprost stworzenie państwa klasowego, w którym – mimo zapewnień konstytucji – nie wszystkie grupy społeczne były względem siebie równe. Najbardziej wyraziście ujęto to w sformułowaniu, że „prawa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej są wyrazem interesów i woli ludu pracującego” (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 4). To klasa robotnicza była konstytucyjnie najbardziej uprzywilejowaną grupą społeczną w PRL i jej interesom podporządkować miała się pozostała część społeczeństwa.

Lud pracujący władzę państwową sprawował poprzez przedstawicieli wybranych do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i rad narodowych. Wybory przeprowadzane były w sposób powszechny, równy, bezpośredni i tajny. Wybrani przedstawiciele ludu pracującego odpowiadali politycznie przed swoimi wyborcami i mogli być przez nich odwołani (Ibidem, art. 2). Do zadań Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej należało:

- stanie na straży zdobyczy ludu pracującego miast i wsi, zabezpieczanie jego władzy i wolności przed wrogimi siłami;
- rozwijanie i zapewnienie nieustannego wzrostu sił wytwórczych poprzez uprzemysłowienie, likwidację zacofania gospodarczego, technicznego oraz kulturalnego;
- rozwijanie gospodarki planowej, opartej głównie na własności społecznej;
- ograniczanie i likwidowanie klas społecznych, żyjących z wyzysku robotników oraz chłopów;
- dbanie o ciągły wzrost dobrobytu, zdrowotności i poziomu wykształcenia obywateli;
- zapewnienie rozwoju kultury narodowej (Ibidem, art. 3).

Wszystkie organy państwowe miały opierać swoją działalność na świadomym i czynnym współdziałaniu szerokich mas ludowych. Ponadto zobowiązane były one do zdawania sprawozdań narodowi ze swojej działalności, rozpatrywania i uwzględniania wniosków, zażaleń i życzeń społeczeństwa, a także wyjaśniania ludowi pracującemu celów oraz wytycznych polityki władzy ludowej w najważniejszych dziedzinach życia społecznego i politycznego (Ibidem, art. 5).

Najwyższym organem państwowym w świetle Konstytucji PRL był Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Określony on został „jako najwyższy wyraziciel woli ludu pracującego miast i wsi”. Podkreślono ponownie formułę klasową państwa, uznając za suwerena lud pracujący. Do najważniejszych zadań Sejmu PRL należało uchwalanie ustaw oraz sprawowanie kontroli nad działalnością pozostałych organów państwowych (Ibidem, art. 15). Posłowie wybierani byli na 4-letnią kadencję w okręgach wyborczych według stosunku 1 na 60 000 mieszkańców. Rada Państwa zarządzała termin wyborów nie później niż miesiąc przed końcem trwającej kadencji Sejmu. Wybory musiały odbyć się w dzień wolny od pracy, który przypadał nie później niż 2 miesiące od zakończenia kadencji Sejmu. Ważność wyborów stwierdzana i ogłaszana była przez Sejm (Ibidem, art. 16 ust. 1-2, 23). Wybory do Sejmu odbywały się na podstawie 4-przymiotnikowego

głosowania: powszechnego, równego, bezpośredniego i tajnego. Czynne prawo wyborcze przysługiwało każdemu obywatelowi, który ukończył 18 lat. Nie miała znaczenia płeć, przynależność rasowa i narodowa, wykształcenie, wyznanie, czas zamieszkiwania na terenie okręgu wyborczego, stan majątkowy czy zawód. Bierne prawo wyborcze uzyskali obywatele po ukończeniu 21 lat. Prawa wyborcze przysługiwały kobietom, a także żołnierzom w służbie czynnej. Pozbawieni praw wyborczych zostali chorzy umysłowo i osoby, które na podstawie orzeczenia sądowego pozbawione były praw publicznych (Ibidem, art. 80-85). Nowością w porównaniu do konstytucji marcowej czy kwietniowej było przyznanie czynnego prawa wyborczego wojskowym. Niektórzy konstytucjonaliści uważają, że nie chodziło w tym przypadku o demokrację i zrównanie wojskowych z osobami cywilnymi, ale o możliwość wywierania przez władzę większej presji na tych wyborców. Wojskowi z racji swojej sytuacji i zawodu zobowiązani byli do większej dyscypliny, a wydanie rozkazu oznaczało oddawanie przez nich głosu na partię rządzącą (Ajnenkiel, 1991, s. 313).

Posłowie obradowali na sesjach zwoływanych przez Radę Państwa przynajmniej 2 razy w roku. Pierwsza sesja nowego Sejmu musiała zostać zwołana w ciągu 30 dni od momentu przeprowadzenia wyborów. Posłowie uchwalali narodowe plany gospodarcze (okresy kilkuletnie) oraz budżet państwa (corocznie). Ustawy uchwalone przez Sejm podpisywane były przez Przewodniczącego i Sekretarza Rady Państwa. Ogłoszenia w Dzienniku Ustaw dokonywał Przewodniczący Rady Państwa. Inicjatywa ustawodawcza przysługiwała – oprócz posłom – też Radzie Państwa i rządowi (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 17, 19-20). W konstytucji nie uwzględniono instytucji sesji nadzwyczajnej, która we wcześniejszych ustawach zasadniczych mogła zostać zwołana na wniosek 1/3 ustawowej liczby posłów (Ajnenkiel, 1991, s. 304).

Chociaż konstytucja wyposażyla Sejm w wiele uprawnień ustawodawczych, nominacyjnych i kontrolnych, nie był on rzeczywistym jedynym dysponentem władzy ustawodawczej. Faktycznie, pomimo przeprowadzanych wyborów, o składzie Sejmu nie decydowali obywatele, ale kierownictwo przewodniej partii. Sejm nie był zatem reprezentantem zróżnicowanego społeczeństwa w znaczeniu liberalnej zasady reprezentacji narodu, a woli politycznej partii rządzącej. Decyzje o najważniejszych sprawach państwowych nie zapadały na forum sejmowym, a poza nim na posiedzeniach Biura Politycznego i Komitetu Centralnego PZPR (Witkowski, 2012, s. 401).

Pozycja Sejmu – jako najwyższego organu władzy państwowej – była odzwierciedleniem zasady jednolitości władzy państwowej. Ustrój polityczny polegał na wyraźnej dominacji jednego organu, a w tym przypadku Sejmu jako organu przedstawicielskiego, który sprawował kontrolę bezpośrednią bądź pośrednią nad pozostałymi organami państwa. Wybrani w wyborach posłowie reprezentowali formalnie wolę suwerena, którym był lud pracujący miast i wsi, a także podejmowali najważniejsze decyzje państwowe w zakresie realizacji funkcji ustrojowej oraz ustawodawczej. Sejm posiadał ponadto bardzo duże uprawnienie kreacyjne, ponieważ powoływał zarówno skład Rady Państwa, jak i rządu (Bożyk, 2009, s. 165). Posiadał nie tylko możliwość bieżącego kontrolowania działalności Rady Państwa, ale przysługiwało mu również wyłączne i pełne prawo do decydowania o osobach wchodzących w jej skład (Ibidem, s. 167).

Rada Państwa wybierana była przez Sejm ze swojego grona, a składała się: z przewodniczącego, czterech zastępców przewodniczącego, sekretarza i dziewięciu członków (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 24 ust. 1). Członkami Rady Państwa mogli zostać Marszałek i wicemarszałkowie Sejmu, którzy nie mogli jednak objąć funkcji przewodniczącego. Zasiadali oni w Radzie Państwa tylko jako zastępcy przewodniczącego bądź jego członkowie. Kadencja Sejmu warunkowała kadencję Rady Państwa, którą pełniła do pierwszego posiedzenia nowego Sejmu (Ibidem, art. 24 ust. 2-3). Do kompetencji Rady Państwa należało: zarządzanie wyborów do Sejmu, zwoływanie sesji Sejmu, ustalanie powszechnie obowiązującej wykładni ustaw, wydawanie dekretów z mocą ustawy, mianowanie i odwoływanie przedstawicieli PRL w innych krajach, przyjmowanie listów uwierzytelniających oraz odwołujących akredytowanych przedstawicieli dyplomatycznych innych krajów, podpisywanie i wypowiadanie międzynarodowych umów, obsadzanie stanowisk cywilnych oraz wojskowych, które odrębne ustawy przekazywały do kompetencji Rady Państwa, nadawanie orderów, odznaczeń oraz tytułów honorowych, stosowanie prawa łaski (Ibidem, art. 25 ust. 1), powoływanie sędziów Sądu Najwyższego na 5-letnią kadencję (Ibidem, art. 51 ust. 3), jak również powoływanie i odwoływanie Prokuratora Generalnego PRL (Ibidem, art. 55 ust. 1).

Rada Państwa była odpowiedzialna konstytucyjnie przed Sejmem. Działalność jej opierała się na systemie kolegalności, zaś oficjalnymi reprezentantami byli: Przewodniczący bądź jeden z jego zastępców (Ibidem, art. 25). Między sesjami Sejmu posiadała ona możliwość wydawania dekretów z mocą ustawy, które zobowiązana była do przedstawienia Sejmowi na najbliższej sesji do zatwierdzenia. Dekrety te musiały być podpisane przez przewodniczącego i sekretarza i ogłoszone w Dzienniku Ustaw. Rada Państwa sprawowała również nadzór nad radami narodowymi. W przypadku zbrojnej agresji na PRL bądź konieczności zbiorowej obrony wynikającej z traktatów międzynarodowych, Rada Państwa mogła wprowadzić stan wojny pod warunkiem, że Sejm w tym czasie nie obradował. Do jej uprawnień należała również możliwość wprowadzenia na całym terytorium państwa lub też jego części stanu wojennego, co związane było z obronnością bądź bezpieczeństwem państwa (Ibidem, art. 26-28).

Konstytucja nie określała wprost, ile ma trwać kadencja Rady Państwa, ale czas trwania jej kadencji został powiązany z kadencją Sejmu. Rozwiązanie parlamentu przed upływem kadencji oznaczało równocześnie rozwiązanie Rady Państwa, która miała jednak działać do czasu ukonstytuowania się nowego parlamentu. Gwarantowało to zapewnieniu ciągłości wykonywania zadań przez najważniejsze organy państwowe. W przepisach konstytucji nie zawarto artykułu dotyczącego odwoływania członków Rady Państwa. Zważywszy jednak na jej podległość Sejmowi, uznaje się, że posłowie mieli możliwość przedterminowego odwołania członka Rady Państwa i powołania w jego miejsce nowego. Skład osobowy tego organu państwowego był uzależniony od składu politycznego danej kadencji Sejmu. Każda Rada Państwa składała się w dużej mierze z posłów PZPR, a jej przewodniczącym był z reguły ważny polityk PZPR (Bożyk, 2009, s. 168-169). Ważną funkcją Rady Państwa były jej uprawnienia wykonywane w zastępstwie Sejmu: wydawanie dekretów posiadających moc ustawy, dokonywanie zmian w składzie Rady Ministrów i wprowadzenie stanu wojennego.

Rada Państwa była drugim, obok Sejmu, naczelnym organem władzy państwowej w Polsce. Nie posiadała ona jednak cech charakterystycznych dla przedstawicielskiej instytucji. Jej członkowie nie byli wybierani w wyborach powszechnych bezpośrednich. Za ich wyłanianie odpowiadał Sejm, zaś wyboru tego dokonywał jedynie spośród zasiadających w nim posłów. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było to, że część posłów zasiadała równocześnie w dwóch organach państwowych. Rada Państwa nie była jednak organem równorzędnym Sejmowi. To parlament, według konstytucji, był najwyższym organem władzy państwowej. Konstytucja odrzuciła w systemie ustrojowym funkcję Prezydenta, którego kompetencje przekazała Radzie Państwa – zarówno te wewnętrzne, jak też zewnętrzne w kontaktach z innymi państwami oraz organizacjami międzynarodowymi (Ibidem, s. 161-162).

Rada Państwa przekraczała w rzeczywistości często uprawnienia przyznane jej przez konstytucję, przede wszystkim w zakresie prawodawstwa i uprawnień kontrolnych względem działalności rządu. Zastąpiła też zlikwidowany w 1952 roku urząd prezydenta, wykonując kompetencje przypisane dotychczas głowie państwa (Witkowski, 2012, s. 401).

Konstytucja PRL oficjalnie nie wprowadziła zasady trójpodziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, likwidując wzajemną równowagę, a także niezależność między nimi (Paczkowski, 1995, s. 683-684). Oznaczało to przyjęcie w sensie ustrojowym zasady jednolitości władzy, która stanowiła, że najwyższym organem władzy jest Sejm jako reprezentant ludu pracującego miast i wsi, a wszystkie pozostałe były mu bezpośrednio lub pośrednio formalnie podporządkowane. Znalazło to odzwierciedlenie w kompetencjach Rady Państwa, które składały się z części uprawnień przysługujących wcześniejszej władzy ustawodawczej i wykonawczej. Rada Państwa przejęła część uprawnień, które formalnie miały należeć do Sejmu, oraz kompetencje zlikwidowanego w 1952 roku urzędu prezydenta. Przysługiwały jej szerokie uprawnienia z zakresu ustawodawstwa (Ajnenkiel, 1991, s. 304-305).

Rząd Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz poszczególni ministrowie byli powoływani i odwoływani przez Sejm. Pomiędzy sesjami parlamentarnymi powoływania i odwoływania ministrów dokonywała Rada Państwa na wniosek premiera. Uchwała w tym zakresie musiała być skierowana do zatwierdzenia Sejmowi na najbliższej sesji (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 29). Rada Ministrów, według przepisów konstytucji, była „naczelnym wykonawczym i zarządzającym organem władzy państwowej” (Ibidem, art. 30 ust. 1). Rząd odpowiadał przed Sejmem bądź Radą Państwa w przypadku, gdy Sejm nie obradował. Rada Ministrów składała się z Prezesa Rady Ministrów, który był jej przewodniczącym, wiceprezesów, ministrów, przewodniczących komisji i komitetów (Ibidem, art. 30 ust. 2, art. 31). Do kompetencji Rady Ministrów należało: koordynowanie działalności poszczególnych ministerstw i innych podległych jej organów, a także nadawanie im ogólnego kierunku działania, uchwalanie budżetu państwa (corocznie) i narodowego planu gospodarczego (okres kilkuletni) oraz przedstawianie go Sejmowi, uchwalanie rocznych narodowych planów gospodarczych, zapewnianie odpowiedniego wykonania ustaw, czuwanie nad realizacją budżetu państwa oraz narodowego planu gospodarczego, przedstawianie Sejmowi corocznego sprawozdania z realizacji budżetu, zapewnianie ochrony porządku publicznego, interesów państwa i praw obywatelskich, wydawanie rozporządzeń, podejmowanie uchwał oraz czuwanie nad ich prawidłowym

wykonaniem, sprawowanie ogólnego kierownictwa w zakresie stosunków z innymi państwami, obronności kraju oraz organizacji sił zbrojnych, określanie corocznego kontyngentu obywateli, którzy powoływani byli do czynnej służby wojskowej i kierowanie pracą prezydiów rad narodowych (Ibidem, art. 32).

Ministrowie mieli kierować poszczególnymi działami administracji państwowej. Zakres ich działania określały odrębne ustawy. Na ich podstawie mogli wydawać rozporządzenia i zarządzenia wykonawcze. Akty prawne konkretnych ministrów mogła uchylić Rada Ministrów (Ibidem, art. 33). Uznaje się, że powierzenie rządowi roli naczelnego organu wykonawczego Sejmu, będącego mu równocześnie całkowicie podporządkowanym, spowodowało zlikwidowanie instytucji prezydenta. Urzędu prezydenta nie zawierała w swoich przepisach również konstytucja ZSRR, na której to konstytucja PRL była wzorowana (Bożyk, 2009, s. 166, przypis 2).

Nie uwzględniono też w konstytucji odrębnych instytucji kontrolnych administracji państwowej, a przede wszystkim Najwyższej Izby Kontroli. Konstytucjonalizacja NIK nastąpiła dopiero odrębną ustawą z dnia 13 grudnia 1957 roku, która obowiązywała do 1976 roku, kiedy to po nowelizacji konstytucji z dnia 10 lutego 1976 roku uchwalono w dniu 27 marca 1976 roku ustawę o Naczelnej Izbie Kontroli. W jej wyniku po raz drugi organ kontroli państwowej stał się organem administracji. Prezes NIK nadal wprawdzie był powoływany przez Sejm, jednak na wniosek premiera w uzgodnieniu z przewodniczącym Rady Państwa. Oznaczało to większe uzależnienie prezesa NIK od władzy administracyjnej, którą formalnie miał kontrolować. Ponadto od 1976 roku NIK nie miał obowiązku wnioskowania o udzielenie absolutorium dla rządu. Sytuacja ta uległa dopiero zmianie po uchwaleniu w dniu 8 października 1980 roku ustawy o NIK, przywracającej jej podporządkowanie parlamentowi.

Konstytucja mogła zostać zmieniona wyłącznie w drodze uchwalonej przez Sejm ustawy, za którą zagłosowała większość 2/3 posłów przy obecności przynajmniej połowy ich ustawowej liczby (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 91). Nie określono procedury, według której mogła nastąpić zmiana konstytucji. Sugeruje to przypuszczenie, że w przyszłości miało to służyć łatwiejszej nowelizacji ustawy zasadniczej. Trudno się z tym nie zgodzić, biorąc pod uwagę ilość dokonywanych później nowelizacji (Ajnenkiel, 1991, s. 313).

Podstawy ideologiczne konstytucji PRL stanowiła teza o dyktaturze proletariatu i kierowniczej roli partii komunistycznej. Odrzucono model demokracji parlamentarnej, który według twórców konstytucji był nieprzydatny i obcy klasowo. Wprowadzono przepisy ustrojowe zaczerpnięte z radzieckiej konstytucji z 1936 roku, stosując w praktyce przynajmniej do 1956 roku stalinowski model państwa. Strategicznym celem działalności PZPR i państwa była budowa ustroju socjalistycznego (Witkowski, 2012, s. 399).

Choć przewodnia rola PZPR znalazła się w przepisach konstytucyjnych dopiero w 1976 roku, już wcześniej o najważniejszych sprawach państwowych decydowali członkowie partii. Edward Gierek używał określenia, że „partia kieruje, a rząd rządzi” (Malec, Malec, 2000, s. 212). PZPR przygotowywała program działania i wytyczne dla działalności administracyjnej państwowej oraz kontrolowała jej działania. Partia wpływała na kształt polityki głównie przez decyzje personalne, polegające na obsadzaniu stanowisk kierowniczych członkami PZPR. Obejmując dane stanowisko, byli oni zobowiązani do przestrzegania i realizacji uchwał oraz poleceń partyjnych (Ibidem, s. 212).

3. Społeczno-ekonomiczny ustrój państwa

Ustrój społeczno-gospodarczy określony został w rozdziale drugim konstytucji. Gospodarka miała być rozwijana na zasadach przyjętych w narodowym planie gospodarczym. Dotyczyło to przede wszystkim rozbudowy państwowego przemysłu, który miał stanowić rozstrzygający czynnik w przekształcaniu stosunków społeczno-gospodarczych. Do państwa należał monopol w zakresie prowadzenia zagranicznego handlu. Podstawowym zadaniem planowej polityki gospodarczej było rozwijanie krajowych sił wytwórczych, ciągłe podnoszenie poziomu życiowego ludu pracującego, wzmacnianie siły, obronności, a także niezależności państwa (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 7).

Do mienia ogólnonarodowego, które miało być pod szczególną opieką i troską państwa oraz społeczeństwa, konstytucja zaliczyła: złoża mineralne, wody, lasy państwowe, kopalnie, drogi, transport kolejowy, wodny i powietrzny, środki łączności, banki, zakłady przemysłowe, gospodarstwa rolne, ośrodki maszynowe, przedsiębiorstwa handlowe będące w zarządzaniu państwowym, przedsiębiorstwa i urzędnictwo komunalne (Ibidem, art. 8).

Państwo miało planowo rozwijać partnerskie relacje gospodarcze między miastem a wsią, której istotę stanowić miała współpraca pomiędzy robotnikami i chłopami. W tym celu państwo zapewnić miało ciągły wzrost produkcji przemysłu państwowego, który służyć miał zaspokajaniu wszelkich potrzeb wytwórczych i konsumpcyjnych mieszkańców wsi. Państwo planowo miało również wpływać na ciągły wzrost towarowej produkcji rolniczej, dzięki czemu przemysł miał być zaopatrywany w surowce, a mieszkańcy wsi w żywność (Ibidem, art. 9).

Konstytucja zobowiązywała państwo do opieki nad indywidualnymi gospodarstwami rolnymi pracujących chłopów i zapewnienia im pomocy, która miała ich chronić przed wyzyskiem kapitalistycznym, zwiększyć produkcję, podwyższyć poziom rolniczo-techniczny, a także podnieść poziom ich dobrobytu. Pod opieką państwa znaleźć się miały ponadto rolnicze spółdzielnie produkcyjne, które stanowić miały formę gospodarki zespołowej. Podstawowymi formami ich wsparcia były państwowe ośrodki maszynowe wykorzystujące nowoczesną technikę, a także tanie kredyty państwowe (Ibidem, art. 10).

Państwo popierać miało rozwój różnorodnych form ruchu spółdzielczego zarówno w mieście, jak i na wsi. Ponadto udzielać miało mu pomocy w realizacji jego zadań. Szczególna opieka i ochrona była przewidziana również dla własności spółdzielczej jako formy własności społecznej. Pod ochroną państwa znalazła się też indywidualna własność, prawo dziedziczenia ziemi, budynków oraz pozostałych środków produkcji, które należały do rzemieślników, chłopów oraz chałupników. W konstytucji zapisano również, że państwo „poręcza całkowitą ochronę oraz prawo dziedziczenia własności osobistej obywateli” (Ibidem, art. 11-13).

Konstytucja stanowiła, że „praca jest prawem, obowiązkiem i sprawą honoru każdego obywatela”. Dzięki wykonywanej pracy, przestrzeganiu jej dyscypliny, współzawodnictwu, doskonaleniu jej metod robotnicy mogli wzmocnić siłę i potęgę państwa, podnieść dobrobyt społeczeństwa, a także przyspieszyć wprowadzenie ustroju socjalistycznego. Przewodnicy pracy obdarzani byli przez państwo powszechnym szacunkiem. W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wprowadzona została zasada „od każdego według jego zdolności, każdemu według jego pracy” (Ibidem, art. 14).

Przepisy regulujące ustrój społeczno-gospodarczy można znaleźć też w rozdziale poświęconym prawom i obowiązkom obywateli¹³. Zapisano tam, że obywatele mieli prawo do pracy, czyli prawo do zatrudnienia, za które otrzymywali wynagrodzenie zgodnie z ilością i jakością wykonywanej pracy. Prawo do pracy oparte było na społecznej własności podstawowych środków produkcji, rozwoju na terenie wsi ruchu spółdzielczego, który był wolny od wyzysku, planowym wzroście sił wytwórczych, usunięciu źródeł kryzysu ekonomicznego oraz likwidacji bezrobocia. Obywatele państwa mieli ponadto prawo do wypoczynku, co związane było z 8-godzinnym dniem pracy, dniami ustawowo wolnymi od pracy i corocznymi płatnymi urlopami (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., art. 58, 59 ust. 1-2). Konstytucja dawała obywatelom prawo do ochrony zdrowia oraz pomocy w przypadku choroby bądź niezdolności do pracy. Wykonanie tego przepisu miały gwarantować następujące prawa socjalne:

- rozwój ubezpieczeń społecznych robotników i pracowników umysłowych, które przysługiwały im w przypadku choroby, starości, niezdolności do pracy, a także rozbudowa wszelakich form pomocy społecznej;
- rozwój państwowej ochrony zdrowia, którą zamierzono osiągnąć poprzez rozbudowę urządzeń sanitarnych, podnoszenie stanu zdrowotnego mieszkańców miast i wsi, ciągłe polepszanie bezpieczeństwa, ochronę oraz higienę pracy, akcje uświadamiające społeczeństwo w zakresie sposobów zapobiegania i zwalczania chorób, udostępnienia w coraz większym stopniu bezpłatnej pomocy lekarskiej, rozbudowę zakładów leczniczych, czyli szpitali, ambulatoriów, sanatoriów, ośrodków zdrowia na wsi, a także opieki nad niepełnosprawnymi (Ibidem, art. 60).

Obywatele polscy mieli również zapewnione prawo do edukacji oraz nauki: powszechną, bezpłatną i obowiązkową szkołę podstawową, ciągłe rozbudowywanie średniego szkolnictwa ogólnokształcącego i zawodowego, a także szkolnictwa wyższego, podnoszenie kwalifikacji obywateli, którzy zatrudnieni byli w zakładach przemysłowych oraz pozostałych formach pracy zarówno w mieście, jak i na wsi, system stypendiów przyznawanych przez państwo, rozbudowę domów akademickich, burs i internatów oraz inne formy pomocy materialnej, przyznawanej dzieciom robotników i chłopów oraz inteligencji (Ibidem, art. 61).

Państwo miało dbać również o rozwój nauki, która oparta miała być: „na dorobku przodującej myśli ludzkiej i postępowej myśli polskiej – nauki w służbie narodu” (Ibidem, art. 64-65). Oprócz nauki, konstytucja wymagała od państwa troski o rozwój literatury i sztuki, które wyrażały dążenia oraz potrzeby narodu, a także odpowiadały najważniejszym postępowym tradycjom w polskiej kulturze. Pod szczególną opieką miały znaleźć się inteligencja twórcza, czyli pracownicy nauki, oświaty, literatury, sztuki, jak również pionierzy postępu technicznego, wynalazcy i racjonalizatorzy (Ibidem, art. 64-65).

---

¹³ Szerzej na temat praw obywatelskich w zapisanych konstytucji z 1952 r. zob. „Prawa obywatelskie w konstytucjach z 1952 r. i 1997. Analiza porównawcza”, A. Szymaniak, 2001, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, LXIII(3), s. 31-48. Por. „System organów państwowych w konstytucjach z 1952 i 1997 r.”, B. Dziemidok-Olszewska, 2015, w: A. Materska-Sosnowska, T. Słomka (red.), *Konstytucje polskie z 1952 i 1957 roku: tradycja, instytucje, praktyka ustrojowa*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.

W życiu społecznym, politycznym, gospodarczym i kulturalnym kobiety otrzymały prawa na równi z mężczyznami, a opierało się to na następujących założeniach:

- prawo do pracy i wynagrodzenia zgodnie z zasadą: „równa płaca za równą pracę”, ubezpieczenia społecznego, wypoczynku, nauki, zajmowania stanowisk państwowych, otrzymywania odznaczeń;
- zapewnienie opieki nad matką i dzieckiem, ochrona kobiet ciężarnych, gwarantowaniu płatnego urlopu przed porodem i po jego zakończeniu, rozbudowa sieci zakładów położniczych oraz żłobków i przedszkoli, a także zakładów usługowych i żywienia zbiorowego (Ibidem, art. 66).

Pod szczególną opieką i ochroną państwa miało znajdować się małżeństwo oraz rodzina, zwłaszcza rodzina z wielodzietnym potomstwem. Dzieci urodzone poza związkiem małżeńskim nie traciły swoich praw. Troską otoczona miała być również młodzież, której państwo zapewnić miało wychowanie i możliwie wszechstronny rozwój (Ibidem, art. 67-68).

Konstytucja PRL z 1952 roku zerwała z jednolitym ujmowaniem własności, ustanawiając trzy rodzaje własności:

- społeczną: ogólnonarodową lub spółdzielczą;
- indywidualną, czyli prywatną: drobnotowarową lub kapitalistyczną;
- osobistą.

Ujęcie własności znalazło się w konstytucji w wielu artykułach i uznawane było przez ustawodawcę jako problem społeczno-gospodarczy i polityczny. Konstytucja przyjęła własność społeczną za fundament ustroju gospodarczego, społecznego oraz politycznego. Artykuł 77 konstytucji nakładał na każdego obywatela obowiązek strzeżenia własności społecznej. Ponadto obowiązek ochrony własności społecznej konstytucja nakładała na rady narodowe (art. 39), Prokuratora Generalnego (art. 54 ust. 1) i sądy, które „stoją na straży ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, ochraniają zdobycze polskiego ludu pracującego, strzegą praworządności ludowej, własności społecznej i praw obywateli, karzą przestępców” (art. 48) (Bużowicz, 2016, s. 494-498).

Najważniejsza była własność państwowa, która otoczona była szczególną opieką przez państwo. Własność indywidualna nie była chroniona w sposób bezwzględny. Jej ochronę zapewniało ustawodawstwo zwykłe, które stosunkowo łatwo rządząca partia mogła zmienić. Ta forma własności była jednak prawnie uznawana przez państwo. Dotyczyło to własności zarówno na wsi, jak też w mieście. W praktyce preferowano oraz rozwijano formalnie własność społeczną, zaś faktycznie państwową, uznawano spółdzielczą i tolerowano prywatne formy gospodarowania (Ajnenkiel, 1991, s. 302).

Konstytucję PRL uchwaloną w dniu 22 lipca 1952 roku konsultowano z ówczesnym przywódcą ZSRR J. Stalinem, a traktowana była przez jej twórców jako bilans przeprowadzonych do tego czasu przeobrażeń politycznych i społeczno-gospodarczych. Postanowienia jej w rozmaitych okresach Polski Ludowej były dość swobodnie interpretowane przez rządzących i często regulowane za pomocą zwykłych ustaw. Nie oznaczało to jednak, jak twierdzą niektórzy konstytucjonaliści historycy, że była czystą fikcją, ponieważ „nie oddawała rzeczywistości, społecznej, gospodarczej i politycznej” (Szymanek, 2006, s. 198)¹⁴.

¹⁴ Por. *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej 1945-2001* (t. 10), A.L. Sowa, 2001, Kraków: Oficyna Wydawnicza Fogra, s. 87.

4. Nowelizacje konstytucji z dnia 22 lipca 1952 roku

Konstytucja PRL w swoim zasadniczym kształcie obowiązywała do 1989 roku. Podczas tego okresu uchwalono 18 nowelizacji. Pomimo licznych zmian, niezmienny pozostawał system polityczny obowiązujący w kraju, opierający się na przewodniej roli partii dążącej do budowy socjalizmu (Ibidem, s. 314). Ograniczymy się tutaj do krótkiej charakterystyki najważniejszych nowelizacji konstytucji PRL.

Na początku lat 70 XX wieku, w myśl nowo przyjętej doktryny budowy państwa rozwiniętego socjalizmu, zaczęto myśleć o szerszych zmianach przepisów konstytucji. Poprzednie nowelizacje dotyczyły głównie terenowej administracji państwowej. W świetle głoszonego wówczas programu PZPR, państwo polskie wchodziło w nowy, a zarazem wyższy etap rozwoju – budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego. Stwierdzono formalnie, że wcześniejsze główne cele i zadania zawarte w konstytucji PRL z 1952 roku zostały już zrealizowane, w związku z czym pojawiała się potrzeba budowy bardziej rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego. Uznano, że w konstytucji powinny znaleźć się sformułowania, które silniej akcentują socjalistyczny charakter państwa. We wrześniu 1975 roku przedstawiono ogólne założenia przygotowywanych zmian konstytucyjnych jako uchwałę KC PZPR pt. O dynamiczny rozwój budownictwa socjalistycznego – o wyższą jakość pracy i warunków życia narodu. Wśród tych założeń, pojawił się zapis mówiący o kierowniczej i przewodniej roli partii w systemie politycznym kraju oraz sojuszu PRL z ZSRR i innymi państwami socjalistycznymi.

Obradujący w dniach 8-12 grudnia 1975 roku VII Zjazd PZPR podjął uchwałę o dokonaniu zmian w ustawie zasadniczej, zgodnie z przyjętym założeniem wchodzenia kraju w okres „stopniowego kształtowania się ogólnonarodowego państwa socjalistycznego” (Ibidem, s. 3328-329). W ciągu kilku kolejnych dni zwołano sesję sejmową. Powołano wówczas do życia specjalną komisję, która – obradując pod przewodnictwem Henryka Jabłońskiego – miała przygotować projekt zmian w konstytucji. Zaczęły pojawiać się zdecydowane głosy sprzeciwu wobec proponowanych zmian, zwłaszcza związane z zamiarem wpisania w konstytucję zapisu o kierowniczej roli PZPR. Oprócz środowisk opozycyjnych jednym z krytyków wspomnianych zmian był Kościół katolicki w Polsce. Niezadowolone z mających nastąpić zmian konstytucyjnych wyrażała również część obywateli PRL w nadsyłanych pisemnie protestach. Komisja Konstytucyjna, obradująca prawie 2 miesiące, w dniu 23 stycznia 1976 roku przedstawiła wstępny projekt zmian w ustawie zasadniczej, który miał być przekazany do debaty. Pomimo wielu głosów krytycznych, a także ostrej dyskusji w Sejmie, posłowie przyjęli projekt jednomyślnie (Ibidem, s. 330-331).

W dniu 10 lutego 1976 roku uchwalono ustawę o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Określiła ona zmianę w zakresie typu państwa, stanowiąc, że „Polska Rzeczpospolita Ludowa jest państwem socjalistycznym” (Ustawa z dnia 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, art. 1). W art. 3 znalazł się przepis mówiący o tym, że Polska Zjednoczona Partia Robotnicza jest „przewodnią siłą polityczną społeczeństwa w budowie socjalizmu” (Ibidem, art. 2a pkt 1) PZPR w sojuszu ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym tworzy Front Jedności Narodu – organizację społeczno-patriotyczną, działającą na rzecz interesów PRL (Ibidem, art. 2a pkt 2-3). Ponadto zdefiniowano oraz uaktualniono cele i zadania stojące przed państwem, które miało: ochraniać i rozwijać

socjalistyczne zdobycze ludu pracującego, zapewniać obywatelom udział w rządzeniu, rozwijać siły wytwórcze i gospodarkę kraju przez planowe wykorzystanie, a także wzbogacanie krajowych zasobów materialnych, umacniać własność społeczną będącą najważniejszą podstawą siły gospodarczej państwa, stać na straży sprawiedliwości społecznej poprzez likwidację wyzysku „człowieka przez człowieka” i przeciwdziałać łamaniu przyjętych zasad współżycia społecznego, stwarzać odpowiednie warunki do wzrostu dobrobytu i zacieraniu różnic pomiędzy mieszkańcami miast i wsi, otaczać opieką rodzinę, macierzyństwo oraz edukację i wychowanie młodzieży, dbać o odpowiedni stan zdrowia obywateli oraz rozwijać i upowszechniać oświatę (Ibidem, art. 3). Zmiany dotyczyły również ustroju społeczno-gospodarczego. Podstawę tego ustroju stanowił socjalistyczny system gospodarczy, „oparty na uspołecznionych środkach produkcji i socjalistycznych stosunkach produkcji” (Ibidem, art. 7 pkt 1).

Sejm w przepisach znowelizowanej konstytucji, oprócz uchwalania ustaw, mógł również podejmować uchwały, które określały główne kierunki działalności państwa (Ibidem, art. 15 ust. 3), uchwalać narodowe plany społeczno-gospodarcze na okres kilkuletni oraz udzielać rządowi absolutorium z wykonania budżetu i wykonania narodowego planu społeczno-gospodarczego za rok poprzedni (Ibidem, art. 19 ust. 1, 3). Rada Państwa otrzymała z kolei nowe kompetencje, polegające na czuwaniu nad zgodnością prawa państwowego z konstytucją (Ibidem, art. 25 ust. 1) oraz powoływania i odwoływania sędziów (Ibidem, art. 50 pkt 1). Prezes Rady Ministrów miał kierować pracami rządu, a także Prezydium rządu, które tworzyli premier i wiceprezesi Rady Ministrów. Prezes Rady Ministrów otrzymał możliwość wydawania rozporządzeń oraz zarządzeń w celu wykonywania ustaw (Ibidem, art. 31 ust. 1-2). Znalazł się tam również krytykowany zapis ideologiczny o stałej współpracy ze Związkiem Radzieckim, mówiący, że „PRL w swej polityce nawiązuje do szczytnych tradycji solidarności z siłami wolności i postępu, umacnia przyjaźń i współpracę ze Związkiem Radzieckim i innymi państwami socjalistycznymi” (Ibidem, art. 3a).

Nowe przepisy konstytucyjne regulowały też stosunek państwa do wsi i gospodarki rolnej. PRL miała się troszczyć o wyżywienie narodu poprzez: stwarzanie rolnictwu warunków do wzrostu produkcji rolnej, dbanie o odpowiednie użytkowanie ziemi, otaczanie opieką indywidualne gospodarstwa rolne, udzielanie poparcia, a także pomocy zespołowym gospodarstwom rolnym, rozwijanie i umacnianie państwowych gospodarstw rolnych (Ibidem, art. 10).

W kwestiach równouprawnienia kobiet wzmocniona została pozycja kobiet, w tym przede wszystkim matek i kobiet pracujących zawodowo. Szczególną opieką i ochroną, oprócz małżeństwa, objęto również macierzyństwo. Państwo miało obowiązek zapewnić realizację praw i obowiązków alimentacyjnych. Status materialny rodziny miał być polepszony przez poprawę sytuacji mieszkaniowej, w tym rozwijanie i popieranie różnorodnych form budownictwa spółdzielczego oraz dbanie o racjonalne gospodarowanie zasobami mieszkaniowymi (Ibidem, art. 66 ust. 3, art. 67 ust. 1-2, 3-5).

Kolejna ważna nowelizacja ustawy zasadniczej miała miejsce 20 lipca 1983 roku. Sojusz PZPR, ZSL i SD został podtrzymany w nowo utworzonym Patriotycznym Ruchu Odrodzenia Narodowego (PRON), który miał umacniać i rozwijać socjalizm w PRL. Podobnie jak poprzednia, Front Jedności Narodu, była to organizacja społeczno-polityczna, stanowiąca płaszczyznę porozumienia i współpracy pomiędzy partiami politycznymi,

organizacjami i stowarzyszeniami społecznymi oraz obywatelami. Głównym jej celem było umacnianie socjalistycznego ustroju w państwie i dążenie do wszechstronnego rozwoju kraju (Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, art. 3 ust. 2-3). Nowelizacja przyznała Radzie Państwa możliwość wprowadzenia stanu wyjątkowego na czas określony na całym terytorium państwa bądź też jego części. W przypadku niecierpiącym zwłoki, mógł uczynić to przewodniczący Rady Państwa. Stan wyjątkowy mógł zostać wprowadzony również w sytuacji zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego państwa bądź klęski żywiołowej (Ibidem, art. 33 ust. 2-4).

Ostatnie dwie nowelizacje konstytucji w PRL o randze ustrojowej przeprowadzone zostały w 1989 roku. Pierwsza z nich – uchwalona zaraz po zakończeniu obrad „Okrągłego Stołu” w dniu 7 kwietnia 1989 roku – rozpoczęła początkującą proces transformacji ustrojowej modyfikację konstytucji z 1952 r. (Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; Kruk, 1998, s. 57-64)¹⁵. Przeprowadziła zmiany w systemie naczelnych organów państwa i spowodowała poważne zmiany w mechanizmie sprawowania władzy. W jej wyniku reaktywowano instytucję prezydenta państwa w miejsce dotychczasowej Rady Państwa i Senat jako drugą izbę parlamentu, zmodyfikowano system wyborczy i rozszerzono ustrojowe gwarancje niezawisłości sędziowskiej. W rezultacie tych legislacji nastąpiła zmiana wzajemnych relacji między naczelnymi organami państwa. Dotychczasową formalno-prawną supremację Sejmu nad pozostałymi naczelnymi organami państwowymi zastąpiono zależnościami zbliżonymi do podziału władz, wprowadzając pewne mechanizmy ich równowagi. Celem tych zmian było stopniowe przejście od systemu dotychczasowego, opartego na zasadzie jednolitości władzy (jego istotą była formalna nadrzędność władzy ustawodawczej nad pozostałymi organami władzy, przewodniej sile PZPR w sojuszu z pozostałymi stronnictwami, brak opozycji i wolnych wyborów)¹⁶, do demokratycznego ładu ustrojowego z charakterystyczną dla niego konstrukcją podziału i równowagi naczelnych organów państwa, pluralizmem politycznym oraz polityczną kreacją władz, zależną od poparcia wyborczego uzyskanego w tzw. „wolnych wyborach”.

Nowelizacja kwietniowa przyjęła koncepcję prezydenta arbitra z kompetencjami umożliwiającymi mu koordynację działań, dysponującego prawem weta wobec ustaw parlamentu i uprawnieniami powstrzymującymi w stosunku do innych organów państwa. Prezydent miał być gwarantem zachowania równowagi władz z możliwością interwencji w sytuacjach wyjątkowych, kiedy zagrożone zostaną podstawy ustrojowe państwa. Wprowadzono również przepis, że prezydent jest najwyższym przedstawicielem państwa polskiego, a jego rola polega na: czuwaniu nad przestrzeganiem konstytucji, staniu na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa, nienaruszalności i niepodległości jego terytorium, przestrzeganiu międzynarodowych sojuszy politycznych i wojskowych. Prezydent otrzymał także prawo inicjatywy ustawodawczej i mógł przedterminowo

¹⁵ Zob. „Transformacja ustrojowa w Polsce w latach 1989-1997”, W. Wic, 1999, w: J. Kornaś, M. Banach (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Spór o kształt ustroju*, Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, s. 7-13.

¹⁶ Por. „Parlament w ustroju Polski Ludowej (1944-1989) na tle pozycji parlamentu w państwach realnego socjalizmu”, W. Skrzydło, 1997, w: A. Gwiżdż (red.), *Założenia ustrojowe, struktura i funkcjonowanie parlamentu*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, s. 57.

rozwiązać obie izby, gdyby te nie uchwaliły budżetu bądź też podjęły uchwały uniemożliwiające mu realizację jego uprawnień, a ponadto konstytucja uczyniła go zwierzchnikiem sił zbrojnych. Nowelizacja kwietniowa konstytucji legalizowała porozumienia Okrągłego Stołu, które urząd prezydenta zarezerwowały dla gen. Wojciecha Jaruzelskiego jako gwaranta pryncypiów systemu realnego socjalizmu i ewolucyjnej drogi jego przekształceń. Utworzenie Senatu jako drugiej izby polskiego parlamentu było następstwem przyjęcia koncepcji „kontraktowych” wyborów i w politycznym sensie stanowiło ustępstwo strony rządowej wobec opozycji¹⁷. Wyłonienie go w drodze wolnych wyborów¹⁸ pozwalało przede wszystkim stronie koalicyjno-rządowej Okrągłego Stołu zweryfikować oczekiwany zakres poparcia wyborczego w praktyce, nie narażając się formalnie na utratę władzy¹⁹. Na mocy noweli kwietniowej Senat został ukształtowany jako samodzielny organ państwowy będący obok Sejmu ogólnonarodowym organem przedstawicielskim, składającym się z reprezentantów województw. Zadania Senatu były niewielkie, ponieważ ograniczone do korygowania ustaw sejmowych. W świetle znowelizowanej konstytucji Senat nie był ani izbą wyższą parlamentu, ani nawet izbą równorzędną Sejmowi. Władza ustawodawcza koncentrowała się przede wszystkim w Sejmie. Znaczenie konstytutywne miały zawsze ustawy i uchwały Sejmu.

W noweli kwietniowej uległa również modyfikacji pozycja Sejmu. Została ona wzmocniona, ponieważ usunięto możliwość wydawania dekretów z mocy ustawy, które przed nowelizacją przysługiwały Radzie Państwa, a po niej nie przyznano ich prezydentowi. Zniesiono także sesyjny tryb obrad na rzecz zdolności do działania w trybie permanentnym. Sejm uzyskał prawo udziału w ratyfikacji międzynarodowych umów, ograniczone jednak tylko do takich, które pociągały za sobą znaczne obciążenia finansowe państwa lub konieczność zmian w ustawodawstwie.

Na podstawie noweli kwietniowej i późniejszej ustawy z dnia 20 grudnia 1989 roku przeprowadzono także zmiany pozycji ustrojowej sądów i sędziów. Ustanowiono Krajową Radę Sądownictwa w celu przedstawiania prezydentowi wniosków w sprawach powoływania sędziów. Stali się oni nieusuwalni, z wyjątkiem przypadków określonych w ustawie. Wprowadzono m.in. zakaz przynależności sędziów do partii politycznych i prowadzenia działalności politycznej, a także zwiększono samodzielność sędziów w kształtowaniu orzecznictwa.

Znacznych przekształceń ustrojowych Polski dokonała druga nowelizacja konstytucji z dnia 29 grudnia 1989 roku (Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej). Była ona wynikiem radykalizowania się poglądów i postaw reformatorskich dotychczasowej opozycji po sukcesie odniesionym w czerwcowych wyborach do parlamentu. Wyłoniony kontraktowy Sejm PRL (65% dotychczasowe siły polityczne, 35% Komitety Obywatelskie „Solidarności”) i w 99% „solidarnościowy” Senat, mimo trudności z utworzeniem oraz powołaniem pierwszego niekomunistycznego rządu Tadeusza Mazowieckiego, przyspieszył kolejne konstytucyjne zmiany.

¹⁷ Zob. *Senat RP i jego relacje z sejmem (lata 1989-1993)*, P. Sarniecki, 1995, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, s. 8.

¹⁸ Koncepcję wolnych wyborów do Senatu według M.F. Rakowskiego zgłosił podczas rozmów przy Okrągłym Stole Aleksander Kwaśniewski. Zob. *Jak to się stało*, F.M. Rakowski, 1991, Warszawa: „BGW”, s. 203.

¹⁹ Porażka strony koalicyjno-rządowej w wyborach do Senatu nie odbierała jej większości w Zgromadzeniu Narodowym. Por. *Wybory czerwcowe 1989*, A. Małkiewicz, 1994, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, s. 24.

Od czerwca do grudnia 1989 roku kształtowała się nowa sytuacja polityczna, w której szereg przepisów konstytucyjnych fundamentalnych dla ustroju Polski Ludowej straciło aktualność. W nowelizacji konstytucji z dnia 29 grudnia 1989 roku straciły ważność m.in.: art. 3 „o przewodniej roli w społeczeństwie” PZPR czy przepis o sojuszu PZPR z SD i ZSL, które po czerwcowych wyborach zerwały sojusz z PZPR i weszły w porozumienie z Obywatelskim Klubem Parlamentarnym, tworząc jeszcze z udziałem posłów PZPR większość sejmową zdolną wyłonić rząd.

Nowela grudniowa wprowadziła do konstytucji przede wszystkim nowe zasady ustroju politycznego: suwerenności narodu (art. 2), pluralizmu politycznego (art. 4), swobody działalności gospodarczej (art. 6), ochrony i poszanowania własności (art. 7). Ponadto anulowała ideologiczne deklaracje konstytucji z 1952 roku i wprowadziła zasadę demokratycznego państwa prawnego, stwierdzając, że „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”.

Przełomową zmianą ustrojową było nowe określenie suwerena. Konstytucyjny przepis, że władza należy do „ludu pracującego miast i wsi” zastąpiono nowym, zgodnie z którym: „W Rzeczypospolitej Polskiej władza zwierzchnia należy do Narodu”. O ile poprzedni zapis określał z jednej strony klasowy charakter państwa, zaś z drugiej akcentował specyfikę zasady ludowładztwa, z której wyprowadzono prawo do kierowniczej i przewodniej roli PZPR w państwie, o tyle nowa formuła przywróciła narodowi podmiotowość władzy zwierzchniej. Nawiązaniu do tradycji i nowemu pojmowaniu demokracji odpowiadało przywrócenie nazwy „Rzeczpospolita Polska” oraz korekta dotychczasowego godła na wizerunek orła białego w koronie. Zmiany te, o symbolicznym wymiarze, podkreślały odzyskanie przez państwo polskie pełnej suwerenności i zerwanie z tradycją ustrojową Polski Ludowej.

Podsumowanie

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku, choć była tworzona i uchwalona w okresie rozwoju polskiego systemu ustrojowego, określanego najczęściej mianem totalitarnego, ostatecznie przestała obowiązywać po wejściu w życie nowelizacji konstytucji z dnia 17 października 1992 roku, czyli tzw. „Małej Konstytucji”, a niektóre przepisy przetrwały do uchwalenia Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Nasuwa się przy tej okazji refleksja, że jej pochodzenie stalinowskie, jak się powszechnie podkreśla w literaturze przedmiotu, nie stanowiło istotnej przeszkody dla ewolucyjnego kształtowania ustroju demokratycznego w Polsce.

Konstytucja nakreśliła kształt państwa ludowo-demokratycznego, zrywającego z poprzednim ustrojem politycznym i społeczno-gospodarczym, czyli z republikańskim modelem liberalnej demokracji. Usankcjonowany przez nią model państwa nie był później wprost kwestionowany nawet okresach powtarzających się w PRL konfliktów politycznych oraz społeczno-gospodarczych. Protestujący podczas tych konfliktów odwoływali się do obowiązującej konstytucji, wykazując odstępstwa od niej ówczesnej władzy. W myśl konstytucji PRL odrzucono system państwowy oparty na myśli liberalno-demokratycznej i doświadczeniach państw zachodnich, ponieważ ustrój ten nie przetrwał w Polsce międzywojennej, a jej twórcy byli zwolennikami urealnienia przede wszystkim idei równości i sprawiedliwości społecznej (idei demokracji ludowej), którą stawiali

ponad liberalną ideę praw i wolności obywatelskich. Jeżeli dodamy do tego wojnę oraz bezpośrednio po niej kształtujący się układ stosunków międzynarodowych w Europie, który włączył Polskę w strefę wpływów Związku Radzieckiego, będącego – jak wówczas uważano – jedynym realnym modelem ustroju państwa socjalistycznego, to alternatywa odmiennego ustroju konstytucyjnego dla Polski nie istniała. Pejoratywne i ahisteryczne stwierdzenia, odnoszące się do charakteru państwa ludowo-demokratycznego i jego twórców, usankcjonowanego przez konstytucję z dnia 22 lipca 1952 roku, trudno traktować jako wyjaśniające i naukowo inspirujące.

Bibliografia

- Ajnenkiel, A. (1991). *Polskie konstytucje*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Bożyk, S. (2009). Pozycja ustrojowa Rady Państwa w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. *Miscellanea Historico-Iuridica*, VIII, 161-174.
- Buszko, J. (1979). *Historia Polski 1964-1948*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bużowicz, M. (2016). Ewolucja prawa własności w Polsce Ludowej w latach 1944-1956. *Wrocławskie Studia Erazmiańskie*, X, 485-502.
- Czubiński, A. (1998). Spór o Polskę Ludową. *Dziś. Przegląd Społeczny*, 5(92), 33-50.
- Czubiński, A. (2000). *Historia Polski XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Duraczyński, E. (1999). *Polska 1939-1945. Dzieje polityczne*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Dziemidok-Olszewska, B. (2015). System organów państwowych w konstytucjach z 1952 i 1997 r. W: A. Materska-Sosnowska, T. Słomka (red.), *Konstytucje polskie z 1952 i 1957 roku: tradycja, instytucje, praktyka ustrojowa*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Główny, J. (2002). *Społeczno-ekonomiczne skutki transformacji ustrojowej w Polsce*. Warszawa: Fundacja Innowacja, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie.
- Jagiello, J. (1984). *O polską drogę do socjalizmu. Dyskusje w PPR i PPS w latach 1944-1948*. Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kallas, M. (2006). *Historia ustroju Polski X-XX w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karpiński, J. (2012). PRL a uprzemysłowienie i urbanizacja Polski. W: W. Żółtkowski (red.), *Zrozumieć PRL* (s. 34-65). Warszawa: MUZA SA.
- Kersten, K. (1986). *Narodziny systemu władzy. Polska w latach 1943-1948*. Paryż: Libella.
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. z 1952 r., Nr 33, poz. 232).
- Kornaś, J. (1999). Transformacja ustrojowa w Polsce w latach 1989-1997. W: J. Kornaś, M. Banach (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Spór o kształt ustroju* (s. 69-74). Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Kosman, M. (2007). *Polska w drugim tysiącleciu. Dzieje nowoczesnego narodu i państwa*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kruk, M. (1998). Transformacja polskiego porządku konstytucyjnego 1989-1997. W: W. Sokolewicz (red.), *Zasady podstawowe polskiej konstytucji* (s. 57-64). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Kuziński, S. (1991). Bilans 45-lecia PRL. *Dziś. Przegląd Społeczny*, 3, 3-23.
- Łatyński, M. (1987). *Nie paść na kolana. Szkice z opozycji lat czterdziestych*. Warszawa: Wydawnictwo Polonia.
- Malec, D., Malec, J. (2000). *Historia administracji i myśli administracyjnej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Małkiewicz, A. (1994). *Wybory czerwcowe 1989*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 22 lipca 1944 r. (1982). W: *Manifest PKWN i Deklaracja PPR* (s. 7-18). Warszawa: Wydawnictwo „Książka Wiedza”.
- Materska-Sosnowska, A., Słomka, T. (red.). (2015). *Konstytucje polskie z 1952 i 1957 roku: tradycja, instytucje, praktyka ustrojowa*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Mażewski, L. (2000). *Posttotalitarny autorytaryzm PRL: analiza ustrojowo-polityczna*. Warszawa: Wydawnictwo Arte.
- Nadolski, M. (1992). Programy przeobrażeń ustrojowych w Polsce komunistów i ugrupowań prokomunistycznych w latach 1941-1948. W: P. Wójcik (red.), *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna 1944-1956, cz. 1. Nieudana polska droga do socjalizmu 1944-1948* (s. 151-174). Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych UW.
- Paczkowski, A. (1995). *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pietrzak, M. (1992). *Odpowiedzialność konstytucyjna*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Popiel, K. (1967). *Od Brześcia do “Polonii”*. Londyn: Wydawnictwo Odnova.
- Rakowski, F.M. (1991). *Jak to się stało*. Warszawa: „BGW”.
- Rybicki, M. (1990). Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 1952 r. W: M. Kallas (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu* (t. 1-2, s. 265-287). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sałkowski, J. (1992). Bilans strat i szkód wojennych Polski pod okupacją niemiecką i sowiecką w latach 1939-1945. W: P. Wójcik (red.), *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944-1956 (cz. 1. Nieudana polska droga do socjalizmu 1944-1948, s. 5-58)*. Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sarnecki, P. (1995). *Senat RP i jego relacje z sejmem (lata 1989-1993)*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Skrzydło, W. (1997). Parlament w ustroju Polski Ludowej (1944-1989) na tle pozycji parlamentu w państwach realnego socjalizmu. W: A. Gwiżdż (red.), *Założenia ustrojowe, struktura i funkcjonowanie parlamentu* (s. 32-64). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Skrzydło, W. (2000). Prawo konstytucyjne w latach 1944-1989. W: W. Skrzydło (red.), *Polskie Prawo Konstytucyjne. Stan prawny na dzień 1 września 2000 r.* (s. 46-67). Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.
- Sowa, J. (2012). Czy Polska była spichlerzem Europy? *Le Monde Diplomatique*, 5.
- Sowa, L.A. (2001). *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Fogra.
- Sowa, L.A. (2011). *Historia polityczna Polski 1944-1991*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Szymanek, J. (2006). *Tradycje konstytucyjne. Szkice o roli ustawy zasadniczej w społeczeństwie demokratycznym*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Szymaniak, A. (2001). Prawa obywatelskie w konstytucjach z 1952 r. i 1997. Analiza porównawcza. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, LXIII(3), 31-48.
- Ustawa Konstytucyjna z dnia 19 lutego 1947 r. o ustroju i zakresie działania najwyższych organów Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1947 r., Nr 18, poz. 71).
- Ustawa z dnia 10 lutego 1976 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. z 1976 r., Nr 5, poz. 29).
- Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. z 1983 r., Nr 39, poz. 175).
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. z 1989 r., Nr 75, poz. 444).

- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. z 1989 r., Nr 19, poz. 101).
- Ważniewski, W. (2014). *Walka polityczna w kierownictwie PPR i PZPR 1944-1964*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Werblan, A. (1987). Władysław Gomułka w okresie referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego. *Dzieje Najnowsze*, 3, 51-110.
- Werblan, A. (2009). *Stalinizm w Polsce*. Warszawa: Towarzystwo Wydawnicze i Literackie Sp. z o.o.
- Wiatr, J.J. (1990). Stalinizm próba analizy socjologicznej. *Dziś. Przegląd Społeczny*, 1, 12-23.
- Wiatr, J.J. (1995). *Co nam zostało z tych lat. Szkice i polemiki*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wic, W. (1999). Transformacja ustrojowa w Polsce w latach 1989-1997. W: J. Kornaś, M. Banach (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Spór o kształt ustroju* (s. 7-13). Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- Witkowski, W. (2012). *Historia administracji w Polsce 1764-1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wyrzykowski, M. (1998). Zasada demokratycznego państwa prawnego. W: W. Sokolewicz (red.), *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji* (s. 74-87). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.